

Анка Игнатова/Anka Ignatova

ДОКУМЕНТИ ЗА „ОГНИЩАТА ПО
РОДИНОЗНАНИЕ” НА МИНИСТЕРСТВОТО
НА НАРОДНОТО ПРОСВЕЩЕНИЕ
(1943–1944 г.)

Documents about “The Fireplaces in Motherland History” of the Ministry of Public Education (1943–1944)

In the present paper the author presents documents about the almost unknown “Fireplaces in Motherland History” which survived less than a year. These regional structures of the Ministry of Public Education represented one of many state initiatives in the period before 9th of September aiming at the spiritual unification of the Bulgarian people around the idea “tsar-people-state”. The greater part of the documents is kept in the archival fund of the Ministry of Public Education in the Central Public Record Office in Sofia.

Настоящото съобщение има за цел да представи документи за почти неизвестните, просъществували по-малко от една година „Огнища по родинознание”, които най-общо могат да бъдат определени като регионални структури на просветното министерство. Основната част от тях се съхраняват във фонда на Министерството на народното просвещение (МНП) в Централния държавен архив (ЦДА) в гр. София (ф. 142). В регионалните архиви на страната документи за „Огнищата по родинознание” се откриват във фондовете на гимназии или на учителски институти, с изключение на Хасковския държавен архив, където те неправилно са обединени в един архивен фонд с документите на Ученолюбиво дружество „Развитие” – Търново Сеймен¹. Нормативните документи, съгласно установената по това време практика, са публикувани в Държавен вестник и в сп. „Училищен преглед” (официално издание на МНП).

Предложеният от министъра на народното просвещение въз основа на чл. 180 от Закона на народното просвещение Правилник за „Огнищата по родинознание” е утвърден с указ на цар Борис III от 19.VIII.1943 г.². Според официоза на просветното ведомство „Училищен преглед” с него „се откриват нови средства и

възможности за държавно-обществено и национално възпитание на населението, учителите и учениците”³. По силата на този правилник във всяко селище на Царство България, където има пълна или непълна гимназия, се създава „Огнище по родинознание” при училището от най-висока степен, а в София – към всяка гимназия.

Задачата, която се възлага на всяко „огнище”, е да се задълбочи културно-просветната работа в селищата, които влизат в неговия обсег, „с оглед да се поддържа будно народностно съзнание на населението и да се повдигне културното му равнище”(§ 1).

Целта на „Огнищата по родинознание”, формулирана в §4 на Правилника, се свежда до: обединяване на всички учители в „още по-здрава народностно-културна общност”; „разширяване и задълбочаване на общата и специална култура на учителите”; опознаване и използване в пряката училищна работа на „българските народни песни, приказки, предания, легенди, игри..., българската история, народен бит и държава... нравите и обичаите, националните задачи и идеали, българската земя – флора, фауна, подземни и надземни богатства, земеделието, скотовъдството, овощарството и градинарството, индустрията, занаятите и други”; съдействие на учителите да участват във всички културни и обществени начинания на селището, на съответния край или на страната; насърчаване чрез морално и материално подпомагане на „учители, ученици и други лица, които изучават и изследват обекти из българската етнография, изкуство, история, география и други, както и да подпомага издаването на съответните им научни трудове”.

За постигане на посочената цел се предвижда използването на най-разнообразни средства: общодостъпни доклади и сказки пред населението с оглед на повишаване на общообразователното му равнище; доклади по важни въпроси във връзка със задачите на „огнището”, изнасяни от специалисти; проучвания на определени въпроси и изготвяне на съответните изложения; организиране на чествания на заслужили българи; прожекции на „културни” филми; излети и пътувания до исторически, географски, етнографски, естественонаучни и други обекти; издигане на паметници, паметни плочи, бюстове с цел увековечаване на селища и местности, свързани с българското историческо минало и култура. При това „огнищата” имат за задача да съдействат за създаването на граждански хорове и битови групи, които да представят песни, обичаи, хора, обреди от съответния край, както и на училищни или общоградски исторически музеи, библиотеки, художествени, естественонаучни и всякакви други сбирки, които пряко или косвено подпомагат училищната работа и допринасят за културното развитие на селището и на страната. Те трябва да бъдат и инициатори за създаване, запазване и поддържане на природни резервати и на народни паркове. Във връзка с поставените цели и задачи се използват както радиото, така и печатни издания с местно и общонационално значение.

Върховното ръководство и надзор на „огнищата” се осъществяват първоначално само от Дирекцията за средното и висшето образование и за народната култура и народното възпитание към МНП, а прекият контрол върху дейността им – от

главните инспектори. По-късно те вече подлежат на надзор и от Министерството на вътрешните работи и народното здраве, за което областните и околийски училищни инспектори, Софийският градски училищен инспектор, директорите на гимназии и на институти за подготовка на учители са уведомени с Окръжно №102 на МНП от 6.IV.1944 г. С този документ им се съобщава, че съгласно писмо №1790 от 14 март същата година на Министерството на вътрешните работи и народното здраве упражняваният от негова страна надзор „е преди всичко политически и цели да предпази дружествата от нахълтване в тях на хора с противодържавни разбирания, още повече, че в „Огнищата по родинознание“ могат да членуват и неслужебни лица”⁴. Във връзка с това по отношение на тях започва да се прилага Наредбата-закон за държавен надзор върху дружествата и сдружаванията (ДВ, бр. 77/1938 г.). От доклада за дейността на „огнището“ при Ксантийската смесена гимназия от 18.VII.1944 г. става ясно, че учредителните протоколи и Правилникът са изпращани за утвърждаване от Министерството на вътрешните работи и народното здраве⁵.

По повод на това, че „Огнищата по родинознание“ подлежат на регистриране и контрол като всички други обществени организации, председателят на софийското „огнище“ поставя на вниманието на министъра на народното просвещение въпроса за необходимостта от съответен устав. В писмо с вх. №1662 от 31.V.1944 г. той изразява своето „мнение, почитаемото министерство да изготви устава, да го изпрати до 2-3 дейни д[ружест]ва, за да кажат и те какво ги учи практиката и после приети и одобрени тия устави да се изпратят до дружествата, за да направят и те потребното и бъдат регистрирани съгласно закона за дружествата”⁶. С писмо №1435 от 22.VII.1944 г. министерството възлага на председателите на „огнищата“ в гр. София и гр. Харманли изработването на проекта, който след неговото одобрение, „ще бъде общ типов устав на всички „Огнища по родинознание“ в страната”⁷.

Във фонда на МНП засега се открива само изготвеният от председателя на Харманлийското „огнище“ проектоустав⁸, заедно с придружителното писмо⁹, в което се съдържат обстоятелни пояснения във връзка с неговото изработване. За негова основа е послужил Правилникът за „Огнищата по родинознание“, а „за формата, подробностите и новите неща“ авторът е имал предвид уставите на читалищата, дружеството на филолозите-слависти в България, Закона за организиране на българската младеж, окръжните и наредбите на МНП за работата на учениците и учителите в училище и сред обществото през изтеклата година, както и опитът на преуспелите читалища като тези в Казанлък и Плевен. Проектотуставът предвижда във всяко селище да се образува „клоново огнище”¹⁰, понеже не е удобно учителите от отдалечените села да се придвижват на 40-70 км., за да следят дейността на централното „огнище”. В глави I и II са включени редица прояви, свързани с безвъзмезден физически труд, както това е залегнало в правилника на „Бранник” и се практикува в станове и бранническите домове. Предлагат се щатни длъжности,

създаване на научно-изследователски групи от любители на различни изследвания и проучвания, начело със съответните специалисти от гимназиите, към които при нужда ще се присъединят професори и специалисти от София и други места. Изясняват се отношенията към другите организации, близки до „огнищата“ по предназначение (читалища, „Бранник“ и др.). Включена е нова глава – „Награди и наказания“. Документи, относно обсъждането и приемането на този или друг проект на устав, не се откриват засега.

Съгласно утвърдения Правилник за „Огнищата по родинознание“ членовете им се обособяват в следните категории: редовни, почетни, благотелни, спомагателни.

В качеството на редовни членове задължително участват всички гимназиални, прогимназиални и първоначални учители и по желание – просветни, културни, стопански и други дейци. Според проекта на Правилника за „Огнищата по родинознание“ от 25.III.1943 г. членството в тях е задължително за всички първоначални и прогимназиални учители и само за част от гимназиалните учители (по български език, история, география, философска пропедевтика, религия с история на българската църква, естествена история, музика и пеене, рисуване и телесно възпитание (§6)¹¹. В архивния фонд на МНП този проект е запазен в множество екземпляри¹², заедно със съответните придружителни писма, с които са изпращани за обсъждане до „по-добри[те] гимназии в столицата и провинцията“¹³ и връщани обратно. Предложението за задължително участие на всички гимназиални учители, независимо от специалността им, направено от училищните съвети на III и V мъжки и V девическа гимназии в гр. София, на I Пловдивска мъжка гимназия, на мъжката гимназия в гр. Русе¹⁴ по всяка вероятност повлиява при оформянето на окончателния текст на §6. Всъщност в по-ранния проект на този нормативен документ от 23.II.1943 г., озаглавен „Правилник за културните огнища „Родинознание“, също се предвижда задължително членство, но впоследствие въпросният параграф е поправен в смисъла на по-късния проект, с тази разлика, че е добавено „други по желание“, но без да се конкретизират¹⁵.

Според утвърдения Правилник за почетни членове се приемат бивши просветни и културни дейци с особени заслуги към „огнищата“, за благотелни – граждани, подпомогнали „огнището“ с парично дарение над 5000 лв. и за спомагателни – „способни, подготвени и примерни ученици от VII и VIII клас на институтите за първоначални учители и на гимназиите, както и курсисти от останалите учителски институти и от Института за гимназиални учители в София. В забележка към §7 на Правилника се пояснява, че почетните, благотелните и спомагателните членове се приемат по решение на настоятелството на „огнището“ и се определят условията, на които те трябва да отговарят. А те са следните: да са българи; български поданици; да не са лишавани от граждански и политически права; да не са осъждани по Закона за защита на държавата, по Закона за защита на нацията и по други закони, отнасящи се до обществената безопасност и държавна сигурност и да не са уволнявани по чл. 20 от Закона за защита на държавата.

Органи на управление на „Огнището по родинознание“ са общото събрание, настоятелството и проверителната комисия. Общото събрание, в което участват всички редовни членове, а със съвещателен глас – останалите, се свиква на редовни заседания два пъти през учебната година (октомври и май) и на извънредни – при необходимост или по искане най-малко на една трета от редовните членове. То избира настоятелството и проверителната комисия от средите на редовния членски състав, одобрява техните отчети и ги освобождава от отговорност, гласува бюджета, обсъжда програма за дейността на „огнището“ и дава препоръки. Настоятелството, състоящо се от председател, подпредседател, секретар и касиер, ръководи работата на „дружеството“ и изпълнява решенията на общото събрание, а проверителната комисия, състояща се от председател и двама членове, надзирава дейността на настоятелството „по отношение отчетността и администрацията“. За своята дейност „огнищата“ набират средства от задължителни годишни вноски на редовните членове, които общото събрание на всяко от тях определя съобразно местните условия, както и от помощи на частни лица и дружества, дарения и завещания. Съгласно §14 на Правилника всяко „огнище“ трябва да се стреми да „създаде свой дом с битова обстановка“.

С Окръжно №7190 от 6.XI.1943 г. на Отделението за народна култура и народно възпитание при МНП се разпорежда на директорите на учителските институти и гимназии с долен и горен курс най-напред да се проучи обнародваният преди повече от два месеца Правилник за „Огнищата по родинознание“ и се пристъпи към изграждането им, след което да се избере настоятелство и проверителна комисия и се изготви план за дейността. За създаването на „огнището“ и за „първите решения“ на настоятелството следва своевременно да се информира посоченото отделение при МНП¹⁶.

В допълнение на посоченото окръжно е издадено друго под №7930 от 11.XII.1943 г., с което се определят районите на „Огнищата по родинознание“, съгласно §3 на Правилника. За селищата, в които има една гимназия, той обхваща района на самата гимназия, а за селища с повече от една гимназия, евентуално с учителски институт – районите на гимназиите. В София „на първо време“ следва да се създаде само едно „огнище“ – при II мъжка гимназия, включващо районите на всички 12 мъжки и девически гимназии¹⁷. В този документ се посочва също, че „на много места вече са основани „Огнища по родинознание“, които въодушевено са започнали своята дейност“.

Целите и задачите на тези временни структури на МНП са доизяснени с Окръжно №21 от 12.II.1944 г. От настоятелствата се изисква, преценявайки добре историческата обстановка, „да направят всичко възможно, за да допринесат да се засили националното чувство на народа и да се поддържа бодро неговият дух“¹⁸.

От служебно писмо №1436 от 22.VI.1944 г. на Дирекцията за културно творчество и народно възпитание към МНП става ясно, че министерството не разполага със сведения за наличието на „огнища“ във всички селища с гимназии, въпреки

изричните разпореждания да бъде своевременно информирано за създаването и дейността им. А от постъпилите донесения то узнава, че не всички учители от района на функциониращите „огнища“ са се включили в тях. Това е и поводът за издаденото на 23-ти същия месец Окръжно №193, с което се предписва на председателите на „Огницата по родинознание“ да напомнят на всички нечленуващи учители от района, че са задължени да се включат в него, като по този начин се приобщят към целите и задачите“, които тези структури имат¹⁹. Месец по-късно излиза поредното окръжно под №266, с което отново се съобщава, че в района на всяко „огнище“ влизат селищата, от които дадена гимназия приема ученици, и учителите от тях са задължени да членуват в същото „огнище“ и „драговошно“ да дават своята подкрепа на неговите начинания²⁰.

В някои от наличните документи „Огницата по родинознание“ се самоопределят като дружества, но остава открит въпросът доколко могат да се считат за такива, като се има предвид задължителното членство в тях и липсата на централен орган. Идеята за един „общ съюз“, обединяващ всички „огнища“, е заложена в Проектно-правилника. Според §14 той е „дружество с идеална цел“ със седалище гр. София. В него членуват задължително отделните „Огнища по родинознание“, а по желание – сродните на тях организации, като Българското народонаучно дружество, Дружеството на славистите-филолози, Природоизпитателното дружество, Българското историческо дружество, Българското географско дружество и др.²¹. Предвидените в §15 органи на управление на този общ съюз са: общо събрание, управителен съвет и проверителен съвет. В общото събрание участват всички членове на настоятелствата на „Огницата по родинознание“, членовете на управителните тела на участващите в съюза организации и по трима редовни членове на „огницата“ и на влизащите в съюза организации, посочени от общите им събрания (§16). Нанесените впоследствие корекции в §16 на проекта са в посока намаляване броя на участниците в общото събрание: вместо всички членове на настоятелствата и на управителните тела само техните председатели; вместо по трима – по двама редовни членове, избирани от общите им събрания. Управителният съвет на съюза се състои от председател, подпредседател, секретар и трима членове, а проверителният съвет – от трима души. Членовете на управителния съвет се избират от общото събрание и се одобряват от министъра на просвещението. Той има правото, ако намери избраните лица за неподходящи, да ги замени с други, назначени от него измежду членовете на „огницата“ и организациите, членуващи в общия съюз. Последният §18 на Проектно-правилника регламентира възможността общият съюз да има свое периодично издание, чиято програма трябва да съвпада със задачите на „Огницата по родинознание“. Направено е и допълнение, че в него ще „се печатат особено ценните проучвания от значение за общобългарската култура и наука“²². От наличните документи в архивния фонд на МНП не става ясно защо последните пет параграфа в проекта на Правилника отпадат в неговия окончателен вариант, т.е. отпада идеята за собствен ръководен орган, а функцията на такъв се възлага на една от дирекциите на просветното министерство.

Учредителните протоколи на „огнищата“, както и приетите планове за тяхната дейност се съхраняват във фонда на МНП²³. От запазения там „Списък на „Огнищата по родинознание“ е видно, че такива са създадени в над 100 селища на страната, в това число и от новоприсъединените земи – Босилеград, Велес, Гевгели, Гюмюрджина, Дедеагач, Драма, Кавала, Кочани, Ксанти, Кратово, Пирот, Радовиш, Ресен, Струмица, Цариброд, Щип²⁴. В „Списък на градовете, където няма създадени „Огнища по родинознание“ фигурират Асеновград, Видин, Битоля, Ботевград, Дряново, Кавадарци, Куманово, Кърджали, Охрид, Пещера, Прилеп, Симеоново, Сливница, Скопие, Сяр²⁵. Според изпратените в отговор на Окръжно №1436 донесения причините за това са от различен характер. Например учредяването на „огнище“ в гр. Кавадарци (Тиквешко, дн. Република Македония) е отложено за следващата учебна година, „поради особеното положение, създадено тук от много разбойнически банди“, но все пак се отчита че, „във връзка с преследването на тази напаст, идееща откъм гръцка територия, върши се голяма пропаганда чрез речи от директора на гимназията и други учители за издигане народностното и държавно-гражданско съзнание на населението в духа на главната цел и задача на „Огнищата по родинознание“²⁶.

Въздушните нападения се оказват пречка за основаването на „огнище“ при Държавна смесена гимназия за изучаване на чужди езици в с. Симеоново, Софийско²⁷. В Орхид не се учредява поради личното убеждение на директора на гимназията, „че създаването на нов културен институт, в един момент на общоградски културен подем“, дължащ се на активната дейност на „културния кръжец“ при читалището, в която са „погълнати силите на учителите“, не е съвсем удачно. Отчитайки факта, че в съзнанието на гражданите вече се утвърждава „убеждението, че тяхното читалище е един силен културен фактор в града“ и съобразявайки се с техния манталитет, той се въздържа от организирането на „огнище“, тъй като счита за наложително „тази година гражданството да се чувства двигател на културния живот“. Предвижда се това да стане в началото на новата учебна година, „като се постареем да внесем в дейността му моменти в духа на предписанията и различни от тези, застъпени в читалището. Една оригиналност в дейността на „огнището“, провеждана съвместно с дейността на читалището, би събудила нови интереси както у културните дейци, тъй също и у публиката“²⁸.

„Сгоден момент“ за основаване на „Огнище по родинознание“ не успява да намери и директорът на смесената гимназия в гр. Прилеп, тъй като „общото настроение, прекратяване на учебната година, ходене и връщане от родните места и други причини убиха желанието за работа. Учителите по селата не са спокойни и не можаха да работят, както беше през първите две години. Тукашната интелигенция е смутена и е индиферентна към всякакви културно-просветни прояви“²⁹.

В донесението на директора на гимназията в гр. Куманово, без да се конкретизират причините, се казва: „много и различни обстоятелства попречиха да се основе до сега „Огнище по родинознание“, обаче всичко е обмислено и подготвено, и в най-близко време то ще бъде основано“³⁰.

В някои селища се създават такива структури, но те не успяват да реализират дори и част от дейностите, залегнали в техните планове. В донесение до МНП от 26.VII.1944 г. директорът на Севлиевската смесена гимназия и председател на основаното към нея още на 28.I.1944 г. „огнище“ дава следното обяснение: „Просветната дейност в града бе подета от името на дирекцията ми, на читалище „Развитие“ и на Околийския читалищен съюз преди основаването на „огнището“ и бе продължена след основаването му, независимо от него“. Причината да не се води „особена“ просветна дейност по селата е, че „огнището“ не разполага с превозни средства за пътуване из околията и създадите се „особени условия, които правят пътуването из нея на по-големи групи ученици или учители не съвсем безопасно“³¹. В гр. Босилеград според донесението на директора на смесената гимназия, настоятелството на „огнището“ не се е събирало и не е регистрирало никаква дейност, поради съвсем други причини: „Селището е малко и има селски характер. Хората са били дълго време под робство и нямат никакъв навик към културни интереси. От януари имаме войсково поделение по преследване нелегални групи и всички помещения в училището са заети. Крайно лоши условия за провеждане на една културно-просветна работа; 2. Председателят на „Огнището по родинознание“ е добър преподавател и работи в клас доста усърдно. Обаче в административните си задължения и по отношение обществената работа се оказа небрежен“³².

„Няма възможност да прояви възнамеряваната дейност“ и „огнището“ в гр. Щип, „въпреки проявената многостранна работа на учителите както в града, така и в околията“³³. Това при Климатична смесена гимназия в с. Лъджене, Чепинско, не извършва никаква дейност, понеже веднага след основаването му на 13 февруари членовете на неговия управителен съвет и повечето от редовите членове мъже, са мобилизирани“³⁴.

От градовете Струмица и Цариброд изтъкват като причина за неосъществяването им напълно планове въздушните нападения³⁵.

От наличните в архивния фонд на МНП отчетни доклади за дейността на „огнищата“ през учебната 1943/44 г. и донесения по повод на някои от посочените по-горе окръжни е видно, че проведените от тях мероприятия в основната си част се свеждат до изнесени сказки, забави, театрални представления, битови вечери. В някои случаи част от реализираните от подобни прояви приходи се предоставят за благотворителни цели. Например за пострадалите от неприятелските въздушни бомбардировки „Огнището по родинознание“ при Модерната реална и класическа гимназия в гр. Копривщица изпраща 3314 лв. от изнесена литературно-музикална битова забава³⁶, а това в гр. Харманли – сумата от 15 000 лв.³⁷ Една част от приходите си от проведени забави и концерти Белоградчишкото „огнище“ дарява на пострадалите от бомбардировките, а друга част – на местното дружество „Червен кръст“³⁸.

Някои от „Огнищата по родинознание“, въпреки редица неблагоприятни обстоятелства, успяват да развият разнообразна и активна дейност. Сред тях е това в гр. Кочани, създадено още на 10.X.1943 г. Популяризаторската дейност там е оставена на заден план. Това се дължи, от една страна, на факта, че единственият салон в града е зает за военни нужди, което не позволява да се изнесе нито една от планираните битови вечери и сказки. От друга страна, ръководството счита, че дейността на неговото „огнище“ трябва да бъде насочена „повече към области, които са по-слабо разработвани от другите културно-просветни „огнища“ в града: читалище, народен университет, комитет „Труд и радост“, като по отношение на общите за всички тях прояви „огнището“ следва само да съдейства. В действителност основната дейност на това „огнище“ е свързана преди всичко със събиране на научни материали, макар появилите се нелегални групи да не позволяват провеждането на някои от предвидените за целта обиколки. От началото на учебната година то започва системно записване на народни умотворения в с. Бели, Кочанско. Записва текстове и музика на значителен брой песни, както и народни обичаи от няколко околни села, а също така и спомени на революционни дейци. Поставя началото на речник на кочанския говор, който към средата на месец август 1944 г. вече съдържа около 200 думи. Под ръководството на уредника от Скопския музей Стамен Михайлов извършва разкопки на една стара базилика в града и с откритите материали (предимно фрагменти от колони, капители и сводови орнаменти) полага началото на музей при гимназията, където постъпват и няколко намерени от ученици неща. Извършва необходимата подготвителна работа за откриването на курс по етнография и фолклористика, в който се записват над 30 учители и ученици. Той е отложен в последния момент поради мобилизирането на ръководителя му Христо Вакарелски.

Информацията за организирането на такъв курс се потвърждава и от запазеното писмо на Христо Вакарелски (който по това време е директор на Народния музей в гр. Скопие) до Отделението за народна култура и народно възпитание при МНП от 20.XI.1943 г. В него той съобщава, че по покана на директора на гимназията в гр. Кочани е дал необходимите упътвания за програмата, метода и съдържанието на няколкодневен курс по проучването на народния бит, уреден за членовете на „Огнището по родинознание“, намирайки „тази инициатива великолепа за повишаване интереса към нашите битови ценности и към историческите светини“. Според него „този случай ще бъде много удобен и за слагане началото на един музей на гр. Кочани и околностите му“. Той подчертава, че „начинанието заслужава пълна подкрепа, толкова повече, че в самата Кочанска гимназия до сега са се очертали двама ученика с по-особен интерес към бита на родните си села, за което говорят вече и получените в сбирките на поверения ми музей техни приноси от фолклор“³⁹.

Принос в събирането на етнографски материали имат и други „огнища“ в страната. За сбирка от около 80 предмета, предимно тъкани, събирани от самите ученици под ръководството на учителката Надежда Генчева от Плевенската девич-

ческа гимназия, научаваме отново от писмо на Христо Вакарелски, но вече в качеството му на директор на Етнографския музей в гр. София, изпратено на 23.I.1945 г. до Дирекцията за културните институти при МНП. Информирани от самата учителка за опасността сбирката да бъде разграбена след ликвидирането на „огнището“ и предполагайки за наличието на ценни предмети в нея, той изразява мнение, че е добре „те да се съхраняват в музея“⁴⁰. Отговорът, който дават от Плевен по поставения от министерството въпрос, е твърде противоречив⁴¹. От Елхово съобщават за събран „доста ценен материал“ (народни песни, приказки, пословици, обичаи, баяния и др.), който ще бъде използван „за реферат върху народното творчество в този граничен край“⁴². Поставя се началото на историко-етнографско проучване в почти всяко село от района на „огнището“ при мъжката гимназия в гр. Казанлък, както и на малки местни музеи, а по-дейните и любознателни учители се заемат с проучването на различни въпроси из областта на родинознанието⁴³.

„Огнището по родинознание“ в гр. Троян, освен че записва народни песни и обичаи от с. Голяма Желязна, усилено събира материали за дейността на Левски и съратниците му, поставя две паметни плочи в Троянския манастир и троянската църква „Св. Параскева“ във връзка с дейността на Апостола, напечатва списък с кратки биографични данни на всички поборници и съзаклятници, изработва родословно дърво на „Папазовци“, чийто род са потомци на Паисий, изселени в Троян от Банско⁴⁴.

„Огнището“ към гимназиалния клон в гр. Малко Търново определя местността „Петрова нива“ за историческа светиня и устройва излет с гимназиалните ученици, „осмислен с разказ на самото място от участник във въстанието“⁴⁵. Неговият план предвижда също и „украсяване местността и полагане на паметна плоча“⁴⁶.

Новопазарското „огнище“ посочва в отчетния си доклад, че в изпълнение на т. 2 от своя план („образуване на музей при читалището, който да съдържа издадената до сега чужда и наша литература, старинни находки, надписи и други свързани с историческите места Плисков и Мадара“) е успяло да събере известен материал, но не и да го подреди, понеже определеното за целта помещение не е освободено⁴⁷. Освен това е образуван църковен хор, в който участват само ученици.

Интересни прояви успяват да осъществят и някои други „огнища“. Наличните документи разкриват не само факти, отнасящи се до културно-просветния живот на множество селища в рамките на обединена България през учебната 1943–1944 година, но също и обществено-политическата обстановка и социалната атмосфера.

До голяма степен развиваната от „огнищата“ дейност дублира тази на читалищата и другите културни институти, което има и определени негативни последици. Това открито е заявено в някои от донесенията до МНП. В отговор на Окръжно 226 от 22.VII.1944 г. на директора на смесената гимназия в гр. Берковица се казва:

„Трябва да отбележа, че дейците на „огнището“ са същите на читалищата в селата, т.е. учителите и че цялата посочена по-горе дейност се развива със съдействието и подкрепата на българските читалища, за които се използват и негови средства и инвентар. Едно засилване на дейността на „огнището“, особено по отношение набиране повече материални средства, което ще му помогне да осъществи широките си задачи, ще се яви в ущърб на материалната мощ на читалищата, и оттам и в ущърб на изпълнението на задачите им“⁴⁸.

Хасковското „огнище“ изтъква в отчетния си доклад за учебната 1943–1944 г., че „среща големи пречки в обстоятелството, че голяма част от членовете му са членове и на читалищата в околията, вследствие на което се явява раздвоение сред дейните културни сили в същата“ и е „принудено да съгласува усилията си с тия на читалището, тъй като в салона на последното, от името на същото се уреждаха всяка седмица сказки, а друг свободен салон няма“⁴⁹.

В писмото, с което председателят на Харманлийското „огнище“ изпраща проектоустава, посочва, че е счел за необходимо в него да изясни отношенията с читалищата, „Бранник“ и др., защото „много от тях при появата на „огнищата“ и почване работа се почувстваха засегнати и проявиха враждебност и учудване, че при наличност на тях се създавали и „огнища“⁵⁰.

В някои селища тези нови структури на просветното министерство успешно си сътрудничат с читалищата, както и с други културни институти и организации. В донесение до МНП от 30.III.1944 г. председателят на „огнището“ в гр. Оряхово съобщава, че на организираната на 20 февруари от председателя на Върховния читалищен съюз конференция в града е възприето предложението му „Огнището по родинознание“ и Околийският читалищен съюз да координират своите усилия и заработят заедно в предстоящата културна дейност през месец март т.г., като по този начин не се разделят културните сили за творческа работа“⁵¹. За целта на същата конференция е разработен и общ план за културно-просветна работа. В заключение се заявява, че съвместната им дейност продължава с голям успех⁵². От отговора на министерството по този доклад е видно, че той е посрещнат с „особено задоволство“⁵³.

В гр. Сливен още на учредителното събрание се стига до извода, че се налага координиране на културната дейност, като културните институти влязат като колективни членове в „Огнището по родинознание“. Този въпрос е поставен на вниманието на министерството, като се изразява мнение, че ако се разреши приемането на колективни членове, то „ще обхване по този начин целия културен живот на града и няма да се дойде до сепаратизъм между учителството и другите културни фактори в града“⁵⁴. Посочва се също, „че в градовете, където културният живот е слаб, „огнището“ ще може да се развие в духа на Правилника, но при наличието на горните културни прояви, налага се едно определяне на отношенията им към „огнищата“⁵⁵.

Във връзка с реализирането на задачите, които си поставя „Огнището по родинознание“ в гр. Велес, неговият председател и директорът на смесената

гимназия в града заявяват в отговор на Окръжно №7190/6.XI.1943 г. следното: „В града ни съществува Народен университет при читалището. Културните почини стават главно чрез него, но доколкото ни е възможно, било чрез съдействието на Народния университет, било от името на Огнището, се работи за издигането в културно-просветно и народностно отношение на гр. Велес и на околията”⁵⁶.

В гр. Троян съвместните действия на „Огнището по родинознание” и народния университет при местното читалище до голяма степен се дължат на факта, че те се оглавяват от едно и също лице⁵⁷.

Анализът на информацията, съдържаща се в годишните отчети за дейността на „огнищата”, донесенията и други документи на техните председатели показва, че инициативата за една такава задължителна организация на българските учители не е посрещната еднозначно от учителското съсловие и обществеността. Още при учредяването на „огнището” при мъжката гимназия в гр. Ловеч гимназиалният учител Гено Иванов изразява своето опасение относно тяхната ефективност: „В гр. Ловеч има повече от 110 дружества, които не проявяват особена дейност и си остават само на книга. Да не би да стане и с настоящето”⁵⁸. Според председателя на Харманлийското „огнище” някои хора, които „не разбирали” какво е наложило да се създават „огнища” при наличността на толкова други културно-просветни сдружения”, заявявали: „... ето още един воденичен камък на врата на обременения учител и без това с много училищна и обществена работа в читалища, кооперации, червен кръст, съюз за закрила на децата, току-що основаната организация „Бранник” и още много други”⁵⁹.

Действително ангажиментите, които МНП възлага на учителите, особено през периода 1942–1944 г., са изключително много. В окръжни и наредби на министерството, изпращани до училищните инспекции и директорите, се поставят задачи, подобни на тези, които се възлагат и на „Огнищата по родинознание”. От учителите се изисква и да обучават, и да възпитават „в духа на времето”, да са дейни културни и читалищни дейци. На тях се възлагат задачи, които те представят като членове на една или друга институция или организация. Например в План за работата на учителите и учениците във Велико Търново след преустановяване на учебните занятия се поставя като задача на „учителите, включително и евакуираните, да подготвят реферати с предимно народностно-възпитателен характер и ги изнасят от името на просветния комитет при читалище „Надежда” и „Огнището по родинознание”, със съдействието на най-висшия просветен началник на града”⁶⁰.

Може би най-точен отговор на въпроса какво всъщност цели просветното министерство, създавайки „Огнищата по родинознание”, намираме в статията „Обществено-просветни почини на Министерството на народното просвещение през 1942/43 г.”, отпечатана на страниците на сп. „Училищен преглед”: „Между всички дейци на просветното поле ще се внесе дух на разбирателство, на единение, на сътрудничество в името на общите цели и стремежи. Тук ще се стопяват взаимните недоразумения, ще се изяснят, примирят или изгладят различията в гледищата и

разбиранията по важни общополезни въпроси... Най-после тук ще се внесе дух на сътрудничество и между различните организации в селищата". Изразява се надежда, че „Замислено добре, с правилно поставен план за плодотворна работа, това ново начинание на Министерството в скоро време, с помощта – дейна и съзнателна, на учителите и местните културни дейци от всички селища ще даде ценни културно-просветни резултати за цялата ни страна”⁶¹.

Израз на тази идея е и предложението на комисията по организационните въпроси (в състав Иван Велков, Христо Вакарелски и Димитър Чорбаджийски-Чудомир), изложено на състоялата се в МНП от 4 до 6.XI.1943 г. конференция на музейните дейци: „Огнищата по родинознание” да бъдат в помощ на археологическото и музейно дело. Съответните музеи да бъдат в постоянна връзка направо с ръководителите на „Огнищата по родинознание” и да искат от тях дейност в тази насока, като им дават съответни наставления и средства”⁶².

Заявен стремеж към утвърждаване на „огнищата” като самостоятелни културно-просветни институции се съзира във факта, че някои от тях дори притежават собствени печати (щемпел и кръгъл). Една част, макар и съвсем малка, от наличните документи в посочения архивен фонд са подпечатани с тях. На кръглите печати околоръст е изписано „Огнище по родинознание” и наименованието на населеното място, а в средата е изобразен съответният символ. За „огнищата” при I мъжка гимназия в гр. Плевен⁶³ и Мъжката гимназия в гр. Русе⁶⁴ това е контурна карта на обединена България с разтворен свитък и факел в горния ѝ край. Други са избрали за своя символика разтворена книга със струящи над нея лъчи (гр. Самоков⁶⁵) или със сова зад нея (гр. Нова Загора⁶⁶). Собствен печат притежава и „огнището” в гр. Бургас, но поради лошото качество на отпечатъка не е видно какво точно е изобразено на него⁶⁷. Това в гр. Харманли, носещо поетичното име „Гергана”, е възнамерявало да има кръгъл печат, в средата на който да е изобразена жена „с типични черти на селянка от този край и наподобяваща чертите, които поетът е вложил на своята героиня, с надпис „Гергана”⁶⁸. Със собствено име е и „огнището” в с. Славяново, приело за свой патрон св. Климент Охридски⁶⁹.

Начертаните твърде обширни програми за дейността на „огнищата”, залегнали в техните планове, съхранявани в архивния фонд на МНП⁷⁰, остават в начален етап на своето реализиране. С Указ №66 от 24.X.1944 г. на Регентите Правилникът за „Огнищата по родинознание” се отменя и всички „огнища” се ликвидират. Тяхното имущество се предава на съответното училище, при което то е съществувало. По решение на учителския съвет се използва за подсилване на училищните фондове⁷¹.

Въз основа на данните, съдържащи се в представените документи, може да бъде направено заключението, че създаването на „Огнищата по родинознание” не е случайно явление. Те се вписват в цялостната политика на българската държава в периода на Втората световна война и преди нея. Идеята за преоткриване на

родната действителност, за търсене на нови духовни опори се появява още след Първата световна война под влияние на добилото популярност в цяла Европа движение за „Родно изкуство“. Връщането към идеите на Българското възрождане, издигането в култ на националната идея се превръщат в съставна част от идейните платформи на появилите се нови политически формации и идейни кръгове през 30-40 те години на XX в. Националната идея присъства и в идеологията на установения авторитарен режим. В този смисъл „огнищата“ са една от многото държавни инициативи в периода до 9.IX.1944 г. за духовно обединение на българския народ около идеята „цар – народ – държава“. Целите и задачите им се покриват с тези на други сродни културно-просветни институции и организации, което дава отражение върху постигнатите резултати в процеса на тяхното създаване и дейност. Точното им място в цялостния културен живот и в идеологията на националната държава може да бъде определено след привличането на допълнителен изворов материал и разглеждане на дейността им в съпоставителен план.

БЕЛЕЖКИ

¹ ДА – Хасково, ф. 665К (Огнище по родинознание при Мъжката гимназия – Хасково, Ученолюбиво дружество „Развитие“ – Търново Сеймен (Симеоновград), 12 а.е., 1899-1944 г.)

² ДВ, бр. 192 от 26.VIII.1943 г.; ЦДА, ф. 142, оп. 2, а.е. 4, л. 3-8; Заверен препис на Доклад №13269 от 12.VIII.1943 г., с който Правилникът е предложен за утвърждаване, се съхранява в същата а.е., л. 2.

³ Училищен преглед, год. XLIII, 1944, кн. 2,3 и 4, с. 153.

⁴ ДА – Габрово, ф. 150К, оп. 1, а.е. 23, л. 42; ДА – В.Търново, ф. 420К, оп. 1, а.е. 26, л. 44; Училищен преглед, год. XLIII, 1944, кн. 2,3 и 4, с. 238.

⁵ ЦДА, ф. 142, оп. 2, а.е. 4, л. 277.

⁶ Пак там, а.е. 3, л. 375.

⁷ Пак там, л. 374.

⁸ Пак там, л. 376–387.

⁹ Пак там, л. 388–391.

¹⁰ Подобно предложение за откриване на „помощни огнища“, които да „служат само да се провежда културно-възпитателната дейност на централното „огнище“, се съдържа в доклада на учителския съвет при Старозагорската мъжка гимназия по повод обсъждането на проекта на Правилника за „Огнищата по родинознание“. (ЦДА, ф. 142, оп. 2, а.е.4, л. 34.)

¹¹ Пак там, а.е. 4, л. 29.

¹² Някои от учителските съвети са нанасяли своите предложения върху самите екземпляри на Проект-правилника, а други са ги представяли в придружителните писма, с които са връщали екземплярите обратно в МНП.

¹³ ЦДА, ф. 142, оп. 2, а.е. 4, л. 26.

¹⁴ Пак там л. 58, 57, 55, 21, 63.

¹⁵ Пак там, л. 79.

¹⁶ Пак там, а.е. 3, л. 396.

¹⁷ Пак там, л. 397.

- ¹⁸ Пак там, л. 392, 393, 398, ДА – Габрово, ф. 150К, оп. 1, а.е. 23, л. 64, Училищен преглед, Год. XLIII, 1944, кн. 2,3 и 4, с. 241–242.
- ¹⁹ Пак там, л. 399; Пак там, л. 15.
- ²⁰ Пак там, л. 394; ДА – В. Търново, ф. 420К, оп. 1, а.е. 26, л. 97.
- ²¹ Пак там, а.е. 4, л. 31.
- ²² Пак там.
- ²³ ЦДА, ф. 142, оп. 2, а.е. 4.
- ²⁴ Пак там, л. 147.
- ²⁵ Пак там, л. 150.
- ²⁶ Пак там, л. 251.
- ²⁷ Пак там, л. 522.
- ²⁸ Пак там, л. 523.
- ²⁹ Пак там, л. 525.
- ³⁰ Пак там, л. 522.
- ³¹ Пак там, л. 420.
- ³² Пак там, л. 174.
- ³³ Пак там, л. 520.
- ³⁴ Пак там, л. 299.
- ³⁵ Пак там, л. 422, 498.
- ³⁶ Пак там, л. 258.
- ³⁷ Пак там, л. 489.
- ³⁸ Пак там, л. 181.
- ³⁹ Пак там, л. 269.
- ⁴⁰ Пак там, л. 121.
- ⁴¹ Пак там, л. 119.
- ⁴² Пак там, л. 218.
- ⁴³ Пак там, л. 237.
- ⁴⁴ Пак там, л. 452.
- ⁴⁵ Пак там, л. 305.
- ⁴⁶ Пак там, л. 304.
- ⁴⁷ Пак там, л. 326.
- ⁴⁸ Пак там, л. 168.
- ⁴⁹ Пак там, л. 495.
- ⁵⁰ Пак там, а.е. 3, л. 391.
- ⁵¹ Пак там, а.е. 4, л. 340.
- ⁵² Пак там, л. 341.
- ⁵³ Пак там, л. 339.
- ⁵⁴ Пак там, л. 426–427.
- ⁵⁵ Пак там, л. 426–427.
- ⁵⁶ Пак там, л. 185.
- ⁵⁷ Пак там, л. 452.
- ⁵⁸ Пак там, л. 287.
- ⁵⁹ Пак там, а.е. 3, л. 391.
- ⁶⁰ ДА – В. Търново, ф. 99К, оп. 1, а.е. 104, л. 57.
- ⁶¹ Училищен преглед, Год. XLII, 1943, кн. 6, с. 759.

⁶² Пак там, кн. 8, с. 1174.

⁶³ ЦДА, ф. 142, оп. 2, а.е. 4, л. 368,369.

⁶⁴ Пак там, л. 372, 404.

⁶⁵ Пак там, л. 409, 410.

⁶⁶ Пак там, л. 321.

⁶⁷ Пак там, л. 176.

⁶⁸ Пак там, а.е. 3, л. 387.

⁶⁹ Пак там, а.е.4, л. 422.

⁷⁰ ЦДА, ф. 142, оп. 2, а.е. 4.

⁷¹ ДВ, бр. 244 от 4.XI.1944 г.; Училишен преглед, Год. XLIII, 1944, кн. 5-10, с. 384.